

Subordination as a condition for survival: discipline in the UPA in 1943–early 1944

Volodymyr V. Dzobak

Institute of history of Ukraine NAS of Ukraine

PhD in History, Doctoral student (Ukraine)

email: v.v.dzobak@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2187-6554>

Abstract.

*The aim of the study is to analyze discipline in the Ukrainian Insurgent Army from 1943 to February 1944 as a multidimensional phenomenon that combined organizational control and moral and ideological practices. Discipline in the UPA is considered not only as a management tool, but also as a deeply rooted moral and ideological mechanism that determined behavior patterns, structured clandestine life, and influenced the formation of the insurgent's inner world. The main focus is on analyzing the activities of the OUN(b) and UPA units that operated in Volhynia and Polissya during the specified period. **Methodologically** the study is based on an interdisciplinary approach, combining conceptual developments in the fields of military history, everyday history, social psychology, and cultural anthropology. The focus of the research procedures was on the analysis of instructions, orders, protocols, and memoirs, which make it possible to trace how discipline regulated not only combat behavior, but also everyday life, emotions, interpersonal relationships, and the limits of what was permissible in wartime. The text uses modern terminology that has been thoroughly tested in global social sciences and military anthropology. **Conclusions.** Discipline became one of the decisive factors in the functioning of the Ukrainian Insurgent Army, its ability to survive and carry out its tasks in the extremely difficult circumstances of confrontation with several much stronger totalitarian military machines – the Bolshevik and Nazi ones. Equally important, discipline was at the core of insurgent ethics and a means of forming a new masculine identity. An in-depth study of these aspects of the national liberation movement makes it possible to identify the specific features of everyday life in the UPA as a space of constant tension between freedom, order, and fear. An analysis of the normative dimension of discipline (through the prism of statutes, orders, and instructions) and its practical manifestations in specific situations, as well as punishment for its violation, internal organizational conflicts, and moral choices contributes to an adequate reconstruction of the complex military and socio-psychological phenomena associated with the existence and activities of the UPA, allowing us to understand the deep motivations of its soldiers and their behavior patterns in diverse, often existential conditions.*

Keywords: World War II, UPA, discipline, everyday life, underground, orders, military statutes, moral control, punishment.

Підпорядкування як умова виживання: дисципліна в УПА в 1943 – на початку 1944 рр.

Володимир Дзьобак

Інститут історії України НАН України

Кандидат історичних наук, докторант

email: v.v.dzobak@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2187-6554>

Анотація.

*Метою дослідження є проаналізувати дисципліну в Українській повстанській армії з 1943 р. до лютого 1944 р. як багатовимірний феномен, що поєднував організаційний контроль і морально-ідеологічні практики. Дисципліна в УПА розглядається не тільки як інструмент управління, а як глибоко вкорінений моральний та ідеологічний механізм, що визначав моделі поведінки, структурував підпільне життя та впливав на формування внутрішнього світу повстанця. Основна увага зосереджена на аналізі діяльності ОУН(б) і відділів УПА, які діяли в означений відрізок часу на Волині і Поліссі. **Методологічно** дослідження базується на міждисциплінарному підході, поєднанні концептуальних напрацювань у галузях військової історії, історії повсякденності, соціальної психології та культурної антропології. Фокус дослідницьких процедур спрямовувався на аналіз інструкцій,*

наказів, протоколів та спогадів, які дають змогу простежити, як дисципліна регулювала не тільки бойову поведінку, а й повсякденне життя, емоції, міжособистісні стосунки та межі дозволеного у воєнний час. У тексті застосовується сучасний термінологічний апарат, ґрунтовно апробований у світовій соціогуманітаристиці та воєнній антропології. **Висновки.** Дисципліна стала одним із вирішальних чинників функціонування Української повстанської армії, її здатності виживати і виконувати поставлені завдання у надзвичайно складних обставинах протистояння з кількома набагато сильнішими тоталітарними мілітарними машинами – більшовицькою і нацистською. Не менш важливо, що дисципліна була ядром повстанської етики та засобом формування нової чоловічої ідентичності. Поглиблене студіювання вказаних аспектів національно-визвольного руху уможливило з'ясування особливих рис повсякденного життя в УПА як простору постійної напруги між свободою, порядком і страхом. Аналіз нормативного виміру дисципліни (крізь призму статутів, наказів та інструкцій) та її практичних виявів у конкретних ситуаціях, а також покарання за її порушення, внутрішньоорганізаційних конфліктів та морального вибору сприяє адекватній реконструкції складних військових та соціально-психологічних явищ, пов'язаних з існуванням та діяльністю УПА, дозволяє зрозуміти глибинні мотивації її вояків та моделі поведінки у різноманітних, часто екзистенційних умовах.

Ключові слова: Друга світова війна, УПА, дисципліна, повсякденне життя, підпілля, накази, військові статuti, моральний контроль, покарання.

Постановка проблеми. Дисципліна в Українській повстанській армії є однією з найменш досліджених, але водночас ключових тем для розуміння функціонування визвольного руху в умовах війни та підпілля. Саме вона визначала не лише рівень організаційної згуртованості, а й морально-психологічну стійкість, внутрішню солідарність і легітимність УПА як військової формації. В умовах багатofронтового протистояння, відсутності державної підтримки та постійної загрози фізичного знищення дисципліна ставала не просто інструментом контролю, а засобом виживання, символічним маркером належності до "ордену борців" і механізмом самозбереження спільноти. Її аналіз дозволяє глибше осягнути соціальні та культурні механізми, що забезпечували тривалість підпільного руху, а також відкрити нові перспективи для інтерпретації повсякденного життя повстанців у контексті воєнної антропології.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Важливими джерелами для написання цієї роботи стали «Літопис УПА» та спогади учасників національно-визвольного руху.

На сьогодні відсутні комплексні дослідження, спеціально присвячені проблематиці дисципліни в УПА. Історіографічна база з цього питання залишається вкрай обмеженою: наявні праці здебільшого зосереджуються на окремих аспектах діяльності цього військово-політичного формування та не розглядають дисципліну як самостійний концептуальний об'єкт аналізу.

Радянські автори (Давиденко, 1989; Даниленко, 1972; Масловський, 1984, Масловський, 1978, Масловський, 1975, Масловський, 1999; Чередниченко, 1978, Чередниченко, 1970; Дмитрук, 1974, Дмитрук, 1982; Добрецова, 1978; Симоненко, 1977; Шевцов, 1981 та інші) розглядали УПА крізь призму пропагандистських кліше, зводячи її дисциплінарну практику до «терору» та «насилства над населенням».

У діаспорних працях 1950–1980-х років (Potichnyj, Peter J., & Shtendera, Yevhen (Ed.), 1983, Потічний, 1997, с. 64–75; Мірчук, 1953, Мірчук, 1970, Мірчук, 1954; Бедрій, 1994, Бедрій, 1983, с. 528–537, Бедрій, 1994, с. 658–664; Верига, 1991; Прокоп, 1983, с. 156–161, Прокоп, 1976, с. 64–75; Shkandrij, 2015, с. 344 та багато інших) сформувався протилежний – глорифікаційний образ, у якому дисципліна трактувалася як вияв жертвності, самопосягати та ідеологічної відданості.

Окремо потрібно відзначити працю професора історії Східної Європи Альбертського університету Джон-Пол Хімка (Himka, 2021). «Це дослідження стосується участі Організації українських націоналістів (ОУН) та її збройних сил, Української повстанської армії (УПА), у знищенні єврейського населення в Україні під німецькою окупацією в 1941–1944 роках» (Himka, 2021, р. 13).

Іноземні дослідники Джон Армстронг (Armstrong, 1955), Андерс Рудлінг (Rudling, 2006, с. 163–189) та інші висвітлювали тему здебільшого в компаративному ключі, вивчаючи УПА на тлі інших рухів опору.

В українській історіографії після 1991 р. почався «архівний поворот»: увага змістилася до практичних аспектів діяльності підпілля та до джерельних корпусів СБУ й ЦДАГО.

Серед найважливіших дослідників варто назвати Юрія Киричука (Киричук, 1991), Анатолія Кентія (Кентій, 1999), Анатолія Русначенка (Русначенко, 2002), Олександра Лисенка (Лисенко, Веденєєв, 2007, с. 46–66), Галину Стародубець (Стародубець, 2006) і багато інших.

Останніми роками з'явилося кілька публікацій, у яких дослідники розглядають окремі аспекти дисциплінарної проблематики. Так, Руслан Забілий (Забілий, 2016) здійснив спробу переосмислити моральний кодекс воїнів УПА, застосовуючи до нього аналогії з японським

.....
кодексом самураїв, «шляхом воїна» (бусідо), щоб підкреслити універсальні принципи шляхетності та обов'язку для українських повстанців. У цій публікації висвітлюються деякі аспекти дисципліни. Іван Патриляк (Патриляк, 2013) вказав, що попри нерегулярний статус, УПА демонструвала організаційні принципи, схожі на регулярну армію, що давало змогу ефективно вести боротьбу.

Дмитро Веденєєв (Веденєєв, 2002) у своїй публікації дав ретельний аналіз діяльності військово-польової жандармерії від її зародження до ліквідації. Пізнавальною є праця Д. Веденєєва спільно із Я. Антонюком «Оперативні ігри як метод протиборства спеціальних підрозділів ОУН з радянськими спецслужбами у Західній Україні (1944 – початок 1950-х рр.)» (Antoniuk, Ya. & Viedenieiev, D., 2022, с. 133–141).

Інформаційно насиченою є докторська дисертація Я. Антонюка «Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991)», яка захищена в 2021 році. У цьому дослідженні комплексно проаналізовано розвідувальну, контррозвідувальну, оперативно-облікову, агітаційно-викривальну, судово-дисциплінарну, диверсійно-терористичну, охоронну, оперативно-бойову, навчально-виховну діяльність, кадровий склад та еволюцію структури спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій упродовж 1921–1991 рр..» (Антонюк, 2021).

Діяльності міських боївків ОУН присвячена колективна праця В. Ільницького та Я. Антонюка (Ільницький & Антонюк, 2023, с. 175–194).

Окремий ряд публікацій Ігоря Дрогобицького стосується функціонування Української народної самооборони (УНС) у 1940-х роках (Дрогобицький, 2023, с. 166–174).

Та все ж, попри значний корпус праць, присвячених історії Української повстанської армії, комплексних досліджень, у яких би аналізувалися питання щодо дисципліни в українському самостійницькому русі, наразі немає. Історіографічна база з цього питання залишається фрагментарною: наявні студії здебільшого зосереджені на політичних, військових чи соціально-побутових аспектах діяльності УПА, натомість дисципліна як комплексний феномен – на перетині організаційного, морального та повсякденного вимірів – залишалася на маргінесі досліджень. Така ситуація окреслює виразну дослідницьку прогалину, що потребує системного аналізу.

Брак спеціальних студій змушує звернутися безпосередньо до практики повстанського руху та джерел, які її відображають. Саме там дисципліна постає не абстрактною категорією, а конкретною умовою виживання й внутрішньої стійкості.

У збройному підпіллі, яке діяло в умовах постійної загрози, обмежених ресурсів і «двофронтової боротьби», питання стосовно внутрішнього порядку і контролю набували особливого значення. Як зазначалося в тогочасних звітах, «беручи за зразок регулярні армії, повстанське командування приділяло колосальну увагу питанням дисципліни особового складу» (Патриляк, 2013).

З усіх елементів організаційного життя дисципліна була одним із найменш помітних, але потенційно вирішальних факторів у тривалому опорі. Згадки про вказану засаду функціонування УПА присутні у звітах, наказах, інструкціях і мемуарах. Але що насправді стоїть за цим поняттям у контексті діяльності УПА?

Незважаючи на усталене уявлення про дисципліну як суто військовий інструмент контролю, її функції в повстанському середовищі могли бути набагато ширшими і водночас більш суперечливими. Наскільки глибоко вона проникала в повсякденне життя повстанців? Чи завжди дисципліна слугувала єдності та стійкості чи, навпаки, ставала джерелом страху та внутрішніх розбіжностей? Як вона впливала на людей, які опинилися між наказами та власною совістю?

Ця розвідка покликана встановити, як функціонувала в УПА дисципліна упродовж 1943–1944 років – у період становлення, романтизації боротьби та перших серйозних викликів, а також простежити її ідеологічні джерела, формальні механізми та практичну реалізацію, спираючись на дисциплінарні статuti, накази, інструкції та свідчення учасників. Особлива увага зосереджується на тому, як дисципліна не лише забезпечувала порядок, а й формувала морально-психологічний образ повстанця.

Уже в першому наказі Крайового провідника ОУН від 10 січня 1943 року Б. Боруна (один із псевдонімів Р. Клячківського) (Кентій, 2011, с. 212) майже весь зміст (як і, власне, сама назва) були присвячені дотриманню суворої дисципліни (Веселова, Дзьобак, Дубик & Сергійчук, 2008, с. 65). Сам факт, що питання дисципліни перебувало в центрі першого наказу Крайового провідника, свідчить про її місце, як стрижня ієрархії та чинника моральної стійкості.

Наказ встановлював 12 випадків порушень, за котрі члени ОУН підлягали покаранню смертю, а також 5, за які вони могли бути публічно виключені з організації (ЦДАВОУ, ф. 3967, оп. 1, спр. 2, арк. 1). ОУН, на думку цього діяча, мала бути схожою на орден. «Краще менше людей, але кращих членів Ордену. Тільки сильна ОУН зуміє довести українську націю до

побідної боротьби за самостійну соборну Українську державу!» (Веселова, Дзьобак, Дубик & Сергійчук, 2008 с. 65–66).

Аналогія з орденом означала не лише структуру, а й спосіб життя: повстанець мав бути морально чистим, ідейно переконаним і дисциплінованим до аскетизму, що формувало надзвичайно сувору модель повсякденної чоловічості у воєнний час. Стандарти і вимоги до внутрішнього порядку повстанців були надзвичайно високими уже з самого початку діяльності військових підрозділів ОУН (Б), що спричиняло постійну внутрішню напругу серед повстанців.

Певним доповненням до вище згаданого документа стала Інструкція № 1 ОУН (Б) з кадрових питань від 10 березня 1943 року. «Пізнати основно терен, моральну вартість та політичну спроможність орг.кадр[ів] (членів), юнаків, симпатиків), а викривши в сітці всеціло безвартісний елемент, в найкоротшому часі усунути (до усунення балаясту з сітки допускається найнижче районного провідника)» (ЦДАВОУ, ф. 3833, оп. 1, спр. 45, арк. 2–3).

Повсякденне життя в таких умовах втрачало приватність: особиста слабкість, алкогольна залежність чи навіть зниження моральної витривалості ставали об'єктами контролю. Все це створювало атмосферу постійного нагляду і самоконтролю, де людина мала відповідати суворому образу «солдата-наставника», здатного контролювати себе в усьому – від дій до емоцій. «За всяку ціну зліквідувати п'янство, картограйство, крадежі, надужиття і всякі аморальні прояви. До боротьби з вищезгаданими проявами заангажувати все здорове українське громадянство..., а в крайнім випадку, коли не допоможуть вищезгадані засоби, дозволяється вжити репресій» (ЦДАВОУ, ф. 3833, оп. 1, спр. 45, арк. 2–3).

Постійне нагадування командирам військових підрозділів про дисципліну свідчить, що вона в УПА розглядалася не лише як засіб підтримання порядку, а й як механізм морального контролю над внутрішнім світом повстанця. Підпільник мав не лише підкорятися, він мав переживати дисципліну, як складову своєї гідності та військової честі.

Керівники ОУН, відповідних служб і підрозділів не тільки видавали накази, розпорядження, в яких розписано міри покарання, а й повідомляли членів організації про вжиті заходи впливу на особу, яка провинилася. Так, уже в квітні 1943 р. оприлюднено документ одного з окружних проводів бандерівської фракції на Волині й Поліссі, в якому повідомлялося про розстріл за невиконання наказу бойовика Трофінюка (ЦДАГОУ, ф. 57, оп. 4, спр. 353, арк. 8). Інформація про страти, а також публічність таких покарань мала засвідчити невідворотність покарань для повстанців у випадку порушення відповідних приписів і правил. «За розпорядженням першого командувача повстанської армії "Клима Савура" від 15 травня 1943 р. запроваджуються "революційні трибунали" та військово-польові суди, визначаються перелік тяжких злочинів та міри покарання за них» (Веденєєв, 2002).

Навесні та влітку 1943 року керівники ОУН та УПА намагалися більше задіювати добровільний принцип формування військових підрозділів, однак часто це не спрацьовувало. У зв'язку з цим включалися механізми примусу. «Почали прибувати добровольці. Проте впродовж якого тижня прибуло надто мало новобранців. Тому я почав алярмувати кур. "Острого" й військових референтів, що формування сотні йде пиняво. Після того наша теренова адміністрація влаштувала мобілізаційну "кампанію" до УПА. Кожний район мав визначену квоту, скільки має дати добровольців і мав провести пропагандивну кампанію по всіх селах» (Штендера & Потічний, 1984, с. 74).

Примус поширювався не тільки на військових, а й на місцеве населення. «ОУН Самостійників, яка сьогодні є єдиною організованою українською силою на українських землях, уважає себе в праві застосувати також примус до власного громадянства, наприклад, у наборі необхідних людей-фахівців до праці» (Штендера & Потічний, 1984, с. 22).

Здавалося, що перші місяці формування військових загонів, підпорядкованих ОУН(Б), мали бути наповнені певним хаосом і невизначеністю. Але «назагал – перші місяці виявилися першорядною школою й підготовкою для майбутніх подій. Про якусь імпровізацію, чи безголов'я отаманщини, як це було подекуди 1917–1920 рр., немає й мови. В рядах УПА запроваджується безоглядну військову дисципліну. Дезертирів і нездисциплінованих бойовиків розстрілюють. Всі акти й акції воєнного характеру або пляновані безпосередньо Штабом УПА, або проведені на основі загальних його вказівок. Самочинні виступи населення дуже рідкі, звичайно це грабіжницькі напади злодіїв, що підшиваються під УПА. Всіх таких бандитів ліквідують безпощадно розстрілами» (Штендера & Потічний, 1984, с. 22).

27 серпня 1943 року вийшов «Наказ № 8 військам УПА в справі устійнення військових ступенів» (Вовк & Павленко, 1999, с. 11–12). У цьому документі розписано військові звання не тільки для сухопутних і морських сил. Цей наказ також був елементом системи побудови чіткої вертикалі управління, де внутрішній контроль вважався її органічною складовою частиною.

Накази, які видавало командування УПА, стосувалося як загальних, так і окремих питань. Збереженню військової таємниці був присвячений «Наказ командира УПА К. Савура про додержання умов конспірації та військових таємниць від 3 вересня 1943 р.» (Веселова, Дзьобак, Дубик & Сергійчук, 2008, с. 237). Окремому питанню, а саме – ставленню до національних

.....
меншин, було акцентовано у вказівці керівникам військових підрозділів. «Відношення до спокійного польського та іншого меншостевого населення наших земель має бути коректне і чесне» (Іщук & Кокін, 2007, с. 393).

Так само лише одному аспекту присвячено наказ керівництва УПА підлеглим командирам військових підрозділів – роботі із здобутими товарно-матеріальними цінностями. «Всі речі сконфісковані при ліквідації банд чи поодиноких осіб передають вояки чи відділи своїм зверхникам. За присвоєння навіть найменшої речі грозить польовий суд» (Іщук & Кокін, 2007, с. 393). Багато розпоряджень видавалося не лише центральним командуванням УПА, але й командирами нижчого рангу.

Українська повстанська армія значною мірою виросла із загонів самооборони, які діяли в більшості сіл Рівненської, Волинської та північної частини Тернопільської областей. Зважаючи на цю тяглість, командування УПА в серпні видає наказ про подальшу розбудову загонів самооборони по селах. Особлива увага приділялася наведенню в них жорсткої дисципліни: «Завести найсуворішу карність. За непослух і втечу з фронту приділяти найсуворішу кару, аж до кари смерті включно» (Штендера & Потічний, 1978, с. 137).

На думку керівників військових підрозділів, сприяти наведенню міцної дисципліни мало і введення жорсткої системи звітності, яка почала впроваджуватися уже влітку 1943 року. «Зокрема, шеф штабу 1-ї групи УПА (згодом група УПА № 01 “Заграва”) М. Левицький-“Славута” в наказі № 9 від 29 липня 1943 р. вимагав, щоб кожен самостійний відділ УПА запровадив такі книги: а) персональну книгу людей (список псевдонімів вояків відділу); б) книгу озброєння (список наявної у відділі зброї); в) книгу військового виряду (фіксує майно і обмундирування відділу); г) книгу кар (кого і за що покарано командиром відділу)» (Марчук).

В УПА діяв військовий принцип уніфікації та ретельної регламентації всіх аспектів діяльності. Визначено чіткий розпорядок дня, в якому все детально розписано (Іщук & Кокін, 2007, с. 397). Так само у військових підрозділах регламентувався щоденний раціон повстанців (Іщук & Кокін, 2007, с. 398).

У серпні 1943 року на третьому Надзвичайно великому зборі вирішено «негайно розгорнути роботу з поповнення УПА, домагаючись її кількісного зростання до крайніх меж за рахунок мобілізації населення» (Іщук & Кокін, 2007, с. 92).

Масова мобілізація чоловіків в УПА оприявила низку питань психологічного та ідеологічного порядків. Переважна частина повстанців (92,38%) були уродженцями сіл, і тільки 7,62% – міст і містечок (Патриляк, 2006, с. 119). Відповідно вони мали специфічну мотивацію і налаштування на подальшу боротьбу.

Частина новобранців УПА сприймала боротьбу крізь призму локального патріотизму: війна за своє село була зрозумілою й виправданою, тоді як участь у масштабній кампанії за всю Україну здавалася далекою й абстрактною. «Мотивація збурення була та, що німці вивозять на роботи, німці забирають усе – від збіжжя й до худоби, і треба було від цього захиститися. Водночас є інший момент – ти дужий хлопець, який вступив у збройний відділ, захистив своє село, повернув свою худібку та збіжжя. Твою маму і сестру не вивезли в Райх. Усе – нащо тобі далі йти воювати? Ти все зробив» (Бірчак, 2012).

Сюжети з цього приводу неодноразово знаходимо у тогочасних документах керівників УПА. Так, у звіті шефа штабу Південної групи ВО УПА «Еней» за 15–30.XI–1943 р. говориться: «Козаки цікавляться ходом світових подій, вірять у перемогу. В бій йдуть радо, коли бачать біля себе командирів...» (Кентій, 1999, с. 243). Також у звіті зазначається, що у всіх козаків є сильне бажання йти у відпустку, що є виявом нашої споконвічної слабкості – воювати у своїх місцевостях... На ґрунті відпусток зустрічаються найбільше випадків дезерції (Кентій, 1999, с. 243). З огляду на зазначене шеф штабу «Черник» змушений констатувати, що у «відділах УПА, які виходили в рейди на Схід, виявилось до «30% слабодухів, панікерів» (ДАРО, ф. 30, оп. 2, спр. 33, арк. 5–7).

Очілникам УПА в найкоротший період часу потрібно було перебороти цей селянський автономізм: «Тут активізується...політвиховництво. Починають виходити різні видання УПА, наприклад, «До зброї». При відділах починають працювати політвиховники, які пояснювали воякам: хлопці, ми тут боремося не за вашу хатину, не за ваше село, ми боремося за вищу ідею, боремося за ідею української самостійної соборної держави, щоби ні німець, ні поляк, ні совет не відбирав у вас усього, щоб ви могли спокійно жити на своїй землі, мати свою хату, худібку, шматок свого поля і нормально жити й не перейматися за завтрашній день» (Бірчак, 2012).

Але підготовлених політвиховників було надзвичайно мало. До того ж поступово змінювалася ситуація на німецько-радянському фронті. СРСР поступово перемелював війська Вермахту. Масова мобілізація, відсутність політпрацівників відповідного рівня спонукають Романа Клячківського ухвалити рішення щодо подальшого «закручування гайок» в УПА.

Для цього вже у вересні 1943 року в УПА регламентовано роботу військово-польової жандармерії. Цьому мала сприяти розроблена детальна «Інструкція по організації військово-

польової жандармерії УПА» (Інструкція по організації...). У документі вказувалося: «Польова жандармерія в УПА переслідує завдання боротьби з дезертирами з УПА, виявляє і збирає військове майно, зброю, перевіряє підозрілих осіб, виявляє агентів супротивника, які засилаються в УПА» (Інструкція по організації...).

Інструкція є унікальним джерелом для розуміння механізмів внутрішнього контролю та підтримання дисципліни в структурі Української повстанської армії.

Його значення виявляється у кількох аспектах:

- Нормативне оформлення дисциплінарної системи: інструкція визначає завдання, структуру, функції, ієрархію та права Військово-польової жандармерії (ВПЖ) як окремої служби в УПА. Вона фіксує, що дисципліна та внутрішній контроль не були випадковими чи спонтанними, а чітко впорядкованими.
- Регламентація каральних заходів: документ встановлює види покарань (від арештів до смертної кари), порядок їх застосування, права командирів, процедури слідства та організацію карних відділів і арештів.
- Наголос на революційному характері боротьби: у тексті часто згадується «революційна дисципліна», «революційний обов'язок», що вказує на ідеологічне підґрунтя контролю та покарань – боротьба за незалежність легітимізувала жорсткі заходи, такі як необхідність.
- Цінне джерело для вивчення повсякденної дійсності: інструкція дає уявлення про те, з якими порушеннями боролися упівці, як організовували нагляд, слідство, обшуки, допити, затримували та перевозили заарештованих, зокрема, в умовах глибокого підпілля.

Наказом № 12 від 4 вересня 1943 року Роман Клячківський дав наказ: «При кожній групі зорганізувати вишкіл польової військової жандармерії» (Штендера, & Потічний, 1978, с. 49). Одночасно командувач Української повстанської армії зобов'язав командирів груп з метою вирішення кримінальних справ для цивільного населення «...у зайнятому терені зорганізувати станиці поліції з місцевих сил. Для того використати місцевих вишкочених фахово поліцистів, яких зобов'язати заложити поліцейний вишкіл. Позиція справа є великої ваги і я вимагаю належного її трактування» (Штендера, & Потічний, 1978, с. 149).

Однак створити розгалужений апарат військової жандармерії внаслідок низки обставин не вдалося – для цього насамперед бракувало кадрового потенціалу і матеріальних засобів. Член Проводу ОУН О. Луцький визнавав, що «польової жандармерії, як такої, в УПА в централізованому порядку, від верху до низу взагалі немає. Чи мати польову жандармерію при «відділах» УПА – це справа командира того чи іншого «відділа». У таких випадках, командир виділяє кілька осіб для виконання функцій жандармів, які у своїй роботі керуються лише вказівками свого командира» (Ішук, & Кокін, 2007, с. 308).

Відсутність фіксованої структури жандармерії, чіткої регламентації дисципліни, наявність єдиного органу, який слідкував за цим, викликали великий тягар особистої відповідальності кожного повстанця. У повсякденному житті це означало, що межу між моральним проступком і кримінальним злочином міг визначити безпосередній командир, часто без формального судового розгляду.

Іншою серйозною спеціальною силою, на яку покладалася низка завдань із дотримання внутрішнього регламенту в УПА й ОУН, стала Служба безпеки ОУН.

На 3-му Надзвичайному Великому зборі ОУН(б) у серпні 1943 вказаний орган реформовано та уточнено його завдання. «Головним керуючим органом служби безпеки стала референтура служби безпеки Головного проводу ОУН(б). На неї покладалася завдання розвідки, контррозвідки, слідства в політ. та кримінальних справах, контролю за дотриманням конспірації серед членів підпілля та виконанням наказів кер-ва» (Патриляк, Служба безпеки ОУН).

Завдяки наполегливим і послідовним зусиллям керівника цієї служби Арсенича «СБ стала "державою в державі", однією з найбільш розбудованих структур ОУН. Кожний підрозділ складався з голови (референта), 2–3 слідчих, 10–20 бойовиків і навіть архіваріуса» (Кіпіані, 2010).

Відсутність досвідчених військових, політичних керівників, з одночасним виведенням значних мас людей в ліси під час мобілізації загострили проблему контролю за новонабраними повстанцями. У цей самий час на місцях було розконспіровано значну кількість членів ОУН. За таких умов уже в другій половині 1943 року СБ ОУН почала масові репресії і знищення «підозрілих» у лавах УПА. За деякими даними, наказ на здійснення «чисток» вийшов від Бандери, який писав: «Під впливом більшовицької дійсності менш стійкі елементи, безумовно, в абсолютній більшості перейдуть на сторону більшовиків. А тому необхідно негайно і якнайбільш таємно, в ім'я великої національної справи, вищезгаданий елемент ОУН–УПА ліквідувати» (Кіпіані, 2010).

До кінця 1943 року всі керівники «СБ» по вертикалі не підпорядковувалися керівникам відповідних «проводів» ОУН, а перебували в безпосередньому підпорядкуванні «СБ» Головного «проводу» ОУН. Така автономія давала керівникові СБ ОУН можливості певного маневру в діях. Прихильники жорсткої лінії в лавах ОУН та УПА послідовно реалізовували її на практиці. Репресії, часто не виправдані, стосувалися не тільки повстанців, а й цивільного населення. При цьому все частіше практикувалися позасудові розправи. Співробітники СБ ОУН у другій половині 1943 року, як правило, «слідство проводили стосовно найбільш високопоставлених затриманих і гучних злочинів, а рядових повстанців часто знищували без суду» (Антонюк, 2007, с. 73).

До певної міри вершиною зусиль командування УПА з регламентації дисципліни стало розроблення в 1943 році проекту Дисциплінарного статуту УПА. Документ демонструє спробу систематизації норм військового порядку, притаманних регулярній армії в умовах підпільної, напівпартизанської боротьби. Його особливістю є поєднання традицій збройної дисципліни зі специфікою революційної армії, яка функціонує в умовах окупації та конспірації. В умовах партизанської мобільності статут став своєрідним «повсякденним договором», формуючи чітку внутрішню ієрархію субординації і виконання наказів командування. Цей документ виконував і психологічну стабілізуючу функцію, знижуючи рівень невизначеності в умовах терору та відсутності базових ресурсів.

Статут не лише регламентував повсякденне життя повстанців, а й формував ідеологічний світогляд: служба в УПА трактувалася як честь, а дисципліна – як моральний обов'язок перед нацією. Водночас імплементувався внутрішній кодекс відповідальності, який охоплював систему заохочень і покарань аж до смертної кари, що свідчить про намагання найвищою ціною зберегти контроль і порядок в умовах бойової мобільності.

Документ також засвідчує спробу уніфікації управління, підвищення відповідальності командирів, запровадження військово-польового суду. У цьому сенсі Статут слід вважати не лише регулятором поведінки, а й важливим ідеологічним інструментом легітимізації УПА як повноцінної армії.

Проект Дисциплінарного статуту УПА активно поширювався в повстанських відділах ще до того, як був офіційно затверджений. Про це свідчить записка «Другові командирів загону Кліщеві», видана шефом штабу ВО «Турів» Миколовою Павловичем – «Яворенком» 15.12.1943 р.: «При цьому пересилається Вам до користання, до часу затвердження, проект дисциплінарного статуту Української Повстанчої Армії», і нижче: «Розроблено і передано по куренях Шелест 22/XII–43 р.» (Пукач, 2020).

Порушення дисциплінарних приписів суворо каралося – аж до страти, що засвідчувало серйозність вимог до особового складу. Це підкреслює те, що дисципліна була не просто питанням ефективності, а способом виживання окремого повстанця, військового підрозділу, усієї армії як моральної спільноти загалом. В умовах страху, голоду, холоду, розчарування саме дисципліна консолідувала, зберігала гідність і спрямовувала до вищої мети. Такі жорсткі заходи пояснювалися не стільки авторитарністю, скільки переконанням, що від дисциплінованості кожного залежала доля всього підрозділу і навіть життя цивільного населення.

Саме тому керівництво УПА та ОУН практикувало доведення до відома широкого загалу інформацію про випадки накладання стягнення на тих, хто провинився. «5 та 18 жовтня 1943 р. два комунікати видав Волинський обласний провід Організації українських націоналістів. У першому зазначалося, що «з лав юнацтва ОУН виключено чотирьох осіб (двох хлопців і двох дівчат) за аморальну поведінку» (ЦДАГОУ, ф. 57, оп. 4, спр. 353, арк. 49).

В іншому повідомленні вказано, що до «страсти засуджено зв'язкового окружного зв'язку А. Стугу, якому інкримінувались аморальні вчинки стосовно жінок, невиконання наказів командирів, поширення комуністичної пропаганди» (ЦДАГОУ, ф. 57, оп. 4, спр. 353, арк. 50). 18 грудня 1943 р. теренова СБ на Волині та Поліссі у своєму комунікаті повідомила про «розстріл організаційного станичного села Старі Кошари Мацеївського району Волинської області І. Білинського за зв'язки з червоними й видачу їм таємниць» (ЦДАГОУ, ф. 57, оп. 4, спр. 353, арк. 71).

Відповідні структури ОУН та УПА судили і страчували не тільки військових, членів ОУН, а й цивільних осіб. Не стали винятком навіть особи духовного звання. «Революційний трибунал Української повстанчої армії на своєму судовому засіданні від 11-го вересня 1943 року визнав згаданого Михайла Тарнавського з Володимира – єпископа Мануїла автономної православної церкви, підпорядкованої Москві, винним у зраді українського народу та ворожій діяльності і засудив його на смерть через повішення. Присуд Революційного трибуналу затвердили відповідні чинники, і вирок виконано. Служба безпеки УПА» (ДАВО, ф. Р-1021, оп. 1, спр. 5, арк. 96).

Система судочинства в УПА постійно еволюціонувала. За наказом ГВШ № 2/43 від 18 грудня 1943 р. вона поповнилася «"козацькими судами" (суд у середовищі вояків за тяжкі

провини у ставленні до цивільного населення із затвердженням вироку командиром частини) та "воєнними судами" (скликалися командирами Військових округ УПА та вищими військовонаачальниками за участю трьох суддів, прокурора й захисника)» (Веденєєв, 2002).

Упродовж усього 1943 року в УПА спостерігалася певна поблажливість до старших за віком повстанців. «Під час розмови, він (полковник Ступницький) звернув увагу на те, щоб під час польових вправ трактувати поблажливо старших віком курсантів. Мова йшла про учителя Рудницького з Рівного з вишкільної групи М. Дуди, якому затяжко було виконувати деякі вправи фізичної справності. "Вони й так будуть призначені на якісь тилові служби", – говорив полковник» (Штендера, & Потічний, 1984, с. 73).

Зменшення вимог стосувалося й дівчат та жінок, які перебували в УПА. «В праці над жінками заперестати робити всякі військові муштри, Декалогу та буквоїдного вивчення "12 Прик.Укр.Нац." Натомість заангажувати до вивчення історії, географії України, захоплювати їх нашою боротьбою, кличами і час від часу прочитати їм поодинокі статті наших видань – відповідаючи їхнім потребам» (Веселова, Дзьобак, Дубик, & Сергійчук, 2008, с. 85).

Під час німецької окупації в УПА діяли карні відділи. Всіх, хто мав провини, окрім тих, що підпадали під смертну кару, керівники військових підрозділів відправляли в ці загоны.

Довший час діяв у Костопільському повіті карний відділ УПА «Барвінок», під командою сотенного «Шавули». Організаційно він підлягав безпосередньо командирові Північної воєнної округи, з теренів якої прибували до нього вояки. «Проте, тому що відділ перебував на території куреня "Острого", він тактично підлягав команді куреня. Точного правильника цього карного відділу не знаю. Знаю лиш, що він повинен був постійно квартирувати в лісі, пройти дуже ґрунтовний вишкіл особистої справності й під час боїв брати участь на найбільш загрозованих відтинках. До "Барвінку" висилали на три місяці. Згодом сотенний "Шавула" з гордістю говорив, що майже ніхто з його "засланців" не хоче вертатися до своєї сотні й він матиме найкращу сотню в окрузі, бо ніхто так не загартувався в лісі й не має такого доброго вишколу» (Штендера, & Потічний, 1984, с. 77).

До цієї карної сотні слали відбувати кару вояків із цілої ВО «Заграва». «Там відбували також кару "цивільні" особи. Мені відомо, що там відбував кару злодій, що вкрав сіль при перевозі військових харчів, і один селянин за підпал» (Штендера, & Потічний, 1997, с. 103).

Траплялися випадки, коли за тяжкі злочини упівця надсилали в карну сотню, а після відбуття покарання він повертався у свій військовий підрозділ. «Кілька місяців перед відходом сарненської поліції в підпілля був убитий у с. Люхче коло м. Сарн надзвичайно свідомий і бойовий районний провідник ОУН за псевдонімом "Козуб". Застрілив його вечором поліціант з м. Сарн. Виглядало, що це був нещасливий випадок. У поліційній станиці знали того, хто це зробив і від нього всі сторонились. У підпілля вийшов і цей поліціант. У підпіллі його судили і звільнили з відділу, вважаючи, що він вчинив злочин і не гідний бути з іншими в відділі УПА. Він, однак, не захотів лишати відділу і попросив дозволу відбути свою вину в карній сотні. Після відбуття кари він вернувся до відділу» (Штендера, & Потічний, 1997, с. 125).

Проектом Дисциплінарного статуту УПА передбачалося, що карні відділи будуть утворюватися при кожному загоні та перебуватимуть «під лядом та контролем Військової полевой жандармерії» (Веселова, Дзьобак, Дубик, & Сергійчук, 2008, с. 325–330).

Системні заходи щодо наведення дисципліни приносили позитивні результати. Про це свідчили навіть ворожі донесення. У розвідувальному донесенні Абверпункту України, розташованого в Здолбунові, констатувалося: «УПА воює не лише проти більшовицької, а й проти німецької армій. Підрозділи УПА добре озброєні і на відміну від більшовицьких банд – добре дисципліновані» (Гогун, 2012). «Загоны УПА поведуться з цивільним населенням коректно. Пограбування караються смертю» (Веселова, Дзьобак, Дубик, & Сергійчук, 2008, с. 242), – вказано в іншому донесенні ворогів.

Образ УПА як «дисциплінованої армії» формувався не лише ззовні. Для самих повстанців він став мірилом гідності та військової честі. Особливо для чоловіків, яким в умовах підпілля довелося переосмислити свою чоловічість не через демонстрацію сили, а через витримку, мовчання, контроль над тілом і страхом.

Водночас військова дисципліна перебувала на високому рівні не у всіх військових округах. Так, у воєнній окрузі «Турів», яка охоплювала цілу Волинську й українську частину Берестейської області, загальним недоліком «в оцінці командира «Охріма», був слабкий організаційний провід, більш знищений НКВД за час 1939–1941 рр. У зв'язку з цим відчувалося, що командири поодиноких військових центрів УПА на цьому терені мають тенденції непередпорядкованості і відхилу від загальнонамічених плянів. К-р «Клим Савур» звернув увагу на послаблення конспірації в цьому терені» (Штендера, & Потічний, 1997, с. 158–159). Те саме стосувалося і вояків цієї округи. «Прибувши в Костопільщину, довелося бути свідком військового суду над чотовим і його відділом, що дезертирували. Відділ цей прийшов з Луччини і був долучений до сотні к-ра «Галайди». По певному часі, під намовою і згодою чотового, залишили сотню і пробивались назад у Луччину. Були затримані польовою жандармерією в Степанщині,

розброєні і поставлені під польовий суд. Суд відбувся на великій відкритій площі перед трьома куренями. Чотовому винесено кару смерті через розстріл, відділ розформовано і вислано до карної сотні» (Штендера, & Потічний, 1997, с. 135).

Відкрите виконання покарання на очах у кількох куренів слугувало публічним нагадуванням про непорушність військового порядку. Але водночас це була форма колективного емоційного переживання. Свідки страти – товариші по службі та потенційні порушники – мали не просто боятися, а внутрішньо ставити виживання у пряму залежність від дисципліни.

Певне розбалансування дисципліни та умов конспірації відбулося на території «Колківської республіки» в 1943 році. «На другий день я разом з к-ром Климом Савуром прибули до м. Колок. Відразу відчувалась різниця між тим, що застали тут, і тим, до чого я звик у ВО "Заграва". Там військові відділи були законспіровані. Про їх місце постою, життя і дії не смілось говорити. Рідко коли відділи УПА можна було побачити вдень на відкритому просторі, хіба що у виняткових ситуаціях, як несподівана поява ворога, в бойових сутичках з ним, непередбачених змінах місця постою, маневрах тощо. Там все було заховане перед людським, своїм і чужим, оком. Це охороняло відділи УПА перед ворожою аґентурою» (Штендера, & Потічний, 1997, с. 161).

Відсутність конспірації в Колках не лише підривала безпеку. Вона створила середовище, в якому зникла звична «ритуальна» стриманість повстанця, а разом з нею і психологічний щит, який забезпечувала дисципліна у воєнний час. Це призводило до зниження психологічної стійкості, розгубленості, розчарування і навіть загострення внутрішніх конфліктів у підрозділах.

Наприкінці 1943 – на початку 1944 року завершувалося організаційне оформлення УПА. Так, 5 грудня 1943 р. на нараді Проводу Організації українських націоналістів (ОУН) «розглянуто питання про поширення діяльності Української повстанської армії (УПА) на Галичину» (Сеницький). «Було вирішено на базі УНС в Галичині розгорнути Генеральну воєнну округу (ГВО) УПА-Захід. Власне тоді ж в грудні 1943 р. і відбувся поділ УПА на три ГВО: УПА-Північ (Волинь, Полісся), УПА-Захід (Галичина, Буковина, Закерзоння) і УПА-Південь (Поділля)» (Сеницький). Крім нової назви УПА-Захід, дозволено вживати і стару назву УНС (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 94). Командиром УПА-Захід спочатку був призначений О. Луцький, який перед тим командував УНС в Галичині. Від 26 січня 1944 р. командиром УПА-Захід за наказом Р. Шухевича стає Василь Сидор-«Шелест».

Поділ УПА на три основні фронти був не лише організаційним кроком, але й спробою відновити контроль над розбалансованими структурами в деяких регіонах. Зміна керівництва та нове позиціонування дали можливість переосмислити повсякденне життя як частину фронтової дисципліни – знову запровадити чіткий графік, порядок та ієрархію як захисні механізми.

18 грудня 1943-го Роман Шухевич підписав наказ «Про формування Української Збройної Сили», яким започаткував процес уніфікації та злиття УПА й УНС в єдину військову структуру. У наказі Головного військового штабу (ГВШ) УПА ч. 2/43 від 18 грудня 1943 р., за підписом Головного командира УПА Романа Шухевича та шефа штабу Олексі Гасина, сказано: «Найвищим зверхником Української Збройної Сили є: Головна Визвольна Рада. Фактичним керівником усіх військових дій та чинностей є Головний Командир УПА. Його допоміжним тілом у керуванні цілостію військових справ на всіх теренах є Головний Військовий Штаб УПА. Головному К[оманди]рові УПА підпорядковані Краєві Командири УПА» (Мороз). До того ж наказ давав право командирам військових підрозділів УПА вдаватися до покарань, які застосовуються в регулярних арміях, не принижуючи гідності вояків. Командири також отримали право за невиконання наказу або дезертирство самостійно присуджувати винних до смертної кари. «За не виконання наказу чи дезерцію має право К[оманди]р самостійного відділу розстріляти вояка з місця. Протокол пересилає вгору» (Ішук, & Кокін, 2007, с. 394). «У всіх інших випадках, як теж відносно цивільних осіб, розстріляти людину вільно тільки на основі присуду польового суду. При тім дуже велику увагу звернути на справедливий вимір кари» (Ішук, & Кокін, 2007, с. 394).

Цей документ давав право і воякам самостійно вбити людину за певних обставин: «Тільки особи, що намагаються втікати, має право вояк після трикратного заклику «стій» застріляти. Також має право розстріляти особи, які через зовнішні умовини /спроба відбиття, боева сутичка/ могли б висмикнутись з рук. Тоді теж треба вислати належне зголошення вгору» (Ішук, & Кокін, 2007, с. 393–394).

Фактично наказ Романа Шухевича від 18 грудня завершив процес організаційного оформлення УПА як єдиної централізованої військової сили.

Командування УПА та Провід ОУН гостро відреагували на спонтанні контакти між командирами повстанських загонів і німцями. 25 грудня 1943 року керівництво ОУН та УПА забороняє підлеглим будь-які контакти з німецькими окупантами (Наказ про заборону УПА...). «За самочинні переговори було віддано під суд їхнього першого ініціатора Порфирія Антонюка «Сосенка», якого 7 березня 1944 року за вироком військово-польового суду УПА

розстріляли» (Вовк, & Кокін, 2006, с. 297–298). Також 15 квітня 1944 року перед сотнею вояків за вироком суду УПА був розстріляний В. Олійник «Орел», який став відомим на Півдні Волині завдяки своїм антипольським акціям (Патриляк, 2008).

За несанкціоновані керівниками ОУН і командуванням УПА переговори з німецькими окупаційними силами під суд спрямовували не тільки низових, хоча і відомих командирів, а й членів Проводу ОУН. Так, під слідство попав О. Луцький, який вів переговори з німецькими командирами в карпатському регіоні. «Вислухавши мій звіт, ШУХЕВИЧ заявив, що за ведення переговорів із німцями, мене, "ДОРА" і "БОРИСА" він віддає під суд так званого революційного трибуналу УПА» (Іщук, & Кокін, 2007, с. 347). «За свідченнями оунівця "Беркута", в січні 1944 року Роман Шухевич ледве не "скарвав на горло" за самочинні переговори з німцями про ненапад майбутнього головнокомандуючого УПА Василя Кука (псевдо "Леміш"). Від кари його врятували лише особливі заслуги» (Антонюк, 2007, с. 72).

На початку 1944 року відбулося і підпорядкування керівництва УПА відповідним структурам ОУН. «До 1944 року СБ і УПА керівникові крайового "Проводу" ОУН не підпорядковувалися і про свою діяльність перед ним не звітували, а були підпорядковані безпосередньо своїй референтурі Головного "Проводу"» (Іщук, & Огороднік, 2010, с. 172). У зв'язку з тим, що таке становище інколи призводило до серйозних непорозумінь на території краю, «з 1944 року [...] УПА також підпорядковано керівникові крайового й обласного "Проводів" ОУН, а командувачі УПА на території краю чи області одночасно є керівниками військової референтури відповідного "Проводу" ОУН» (Іщук, & Кокін, 2007, с. 355).

У січні–лютому 1944 року Червона армія, просуваючись на захід, окупувала значну частину Рівненської, Волинської, Вінницької та Кам'янець-Подільської областей – регіонів активної діяльності УПА та ОУН. Прихід радянських військ і спецслужб на територію Західної України означав новий етап у протистоянні з національно-визвольним рухом, яке вже відбувалося за іншого режиму насильства, мобілізації та дисциплінарного контролю. Зовнішні обставини змінилися, але боротьба, як і пошук межі між порядком і гідністю, тривала. Вона, як і самі механізми щоденного виживання в новій реальності, потребувала нових форм опору.

Висновки. У період 1943–1944 років дисципліна в УПА розвивалася як складна система – і формальна, і неформальна, яка мала забезпечити внутрішню контрольованість, бойову ефективність і моральну стабільність в умовах багатofронтового протистояння. Вона виконувала не тільки військову, а й світоглядну функцію, апелюючи до честі, ієрархії, довіри та солідарності.

Однак реальний досвід її впровадження був суперечливим: іноді вона ставала гарантією витривалості та гідності, іноді – джерелом страху, примусу чи навіть внутрішньої демобілізації. З одного боку, дисципліна структурувала повсякденне життя повстанця – від одягу та побуту до мови, емоцій та методів самоконтролю. З іншого боку, в умовах загрози викриття, морального колапсу або втрати командної влади, вона могла порушуватися, сприйматися як нав'язана або втрачати свою легітимність.

Очікування фізичної витривалості, мовчання та готовності до насильства і смерті накладалися на вимоги абсолютної покори. Це створювало особливий тип повсякденного існування – життя під тиском внутрішнього порядку, в якому межа між силою і виснаженням, дисципліною і травмою залишалася непевною.

Так, дисципліна в УПА не обмежувалася системою покарань або внутрішнім порядком. Це був спосіб організації тіла, часу та свідомості повстанця з усіма властивими йому напруженнями, вразливістю та постійними переговорами між нормою та винятком. Вивчення цього питання дозволяє нам глибше зрозуміти, як підпільний рух функціонував у проміжному світі між фронтом, репресіями та необхідністю зберегти себе.

Джерела та література:

- Antoniuk, Ya. & Viedienieiev, D.** (2022). Operational games as a method of struggle of the OUN special divisions against the Soviet special services in Western Ukraine (1944 – the beginning of the 1950s). *East European Historical Bulletin*, 23, 133–141. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.23.258959>.
- Armstrong, J.** (1955). *Ukrainian nationalism 1939–45*. New-York: Columbia University Press, 322 p.
- Himka, John-Paul** (2021). Ukrainian Nationalists and the Holocaust OUN and UPA's Participation in the Destruction of Ukrainian Jewry, 1941–1944. Stuttgart: ibidem-Verlag, 446 p.
- Potichnyj, Peter J., & Shtendera, Yevhen** (Ed.). (1983). *Political Thought of the Ukrainian Underground 1943–1951*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 406 p.
- Rudling, A.** (2006). Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of OUN-UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian Insurgent Army). *East European Jewish Affairs*. Vol. 36. 2. P. 163–189.

- Shkandrij, M. (2015). *Ukrainian nationalism Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956*. Yale University Press. 334 p.
- Антонюк, Я. (2007). Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк: Волин. кн..
- Антонюк, Я. (2021). Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991): дис. ... д-ра. іст. наук. 07.00.01 – Історія України. Острог, 650 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Antoniuk_Yaroslav/Diialnist_spetsialnykh_pidrozdiliv_ukrainskykh_natsionalistychnykh_orhanizatsii_1921_1991/.
- Бедрій, А. (1983). ОУН і УПА. Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен; Торонто: Українська Центральна Інформаційна Служба, 65 с.
- Бедрій, А. (1994). 200 найбільших переможних битв і боїв УПА. *Визвольний шлях*, 5, 528–537.
- Бедрій, А. (1994). 200 найбільших переможних битв і боїв УПА. *Визвольний шлях*, 6, 658–664.
- Бірчак, В. (2012). «Ніхто хрестиків не ставив». *ZAXID.NET*, 12 жовтня. URL: https://zaxid.net/nihto_hrestikiv_ne_staviv_n1528092.
- Верига, В. (1991). Втрати ОУН в II світовій війні. Торонто: Новий шлях, 206 с.
- Веселова, О., Дзьобак, В., Дубик, М., & Сергійчук, В. (Упорядн.) (2008). *ОУН і УПА в 1943 році: Документи*. Київ: Інститут історії України НАН України, 65–66, 85, 237, 242, 325–330.
- Вєдєнєєв, Д. (2002). Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії. *Воєнна історія*, 5–6 URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_4.htm.
- Вовк, О., & Кокін, С. (Упорядн.) (2006). *Літопис УПА*. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та заплілля 1944–1946. Київ-Торонто, 297–298.
- Вовк, О., & Павленко, І. (Упорядн.) (1999). *Літопис УПА*. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та заплілля. 1943–1944. Документи і матеріали. Київ-Торонто, 11–12.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Гогун, О. (2012). УПА й радянські партизани. Порівняльний аналіз. *Радіо Свобода*, 14 жовтня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24738590.html>.
- Давиденко, В. А. (1989). Українська Повстанська Армія. Шлях ганьби і злочинів. Київ: Знання, 48 с.
- ДАВО – Державний архів Волинської області.
- Даниленко, С. Т. (1972). Дорогою ганьби і зради. Київ: Наукова думка, 338 с.
- ДАРО – Державний архів Рівненської області.
- Дмитрук, К. (1974). Безбатченки. Львів: Каменяр, 237 с.
- Дмитрук, К. (1982). Жовто-блакитні банкроти: документальні нариси, памфлети, публіцистичні статті. Київ: Дніпро, 399 с.
- Добрецова, В. В. (1978). Буржуазний націоналізм – знаряддя реакції. Київ: Політвидав України, 192 с.
- Дрогобицький, І. (2023). Особливості кадрового забезпечення відділів української народної самооборони (липень-серпень 1943 року). *Новітня доба*. Вип. 11, 166–174. DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2023-11-166-174>.
- Забілій, Р. (2016). Повстанське бусідо. Моральний кодекс воїнів УПА. *Історична правда*, 30 травня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/574c3e2fcdadd/>.
- Ільницький, В. & Антонюк, Я. (2023). Міські боївки Служби безпеки ОУН (1941–1951): створення і діяльність. *Новітня доба*. Вип. 11, 175–194. DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2023-11-175-194>.
- Інструкція по організації військово-польової жандармерії УПА. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/4323/>.
- Іщук, О., & Кокін, С. (Упорядн.) (2007). *Літопис УПА*. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. Київ-Торонто, 92, 308, 347, 355, 393–394, 397–398.
- Іщук, О., & Огороднік, В. (2010). Генерал Микола Арсеніч: життя та діяльність шефа СБ ОУН. Коломия: «Вік», 172.
- Кентій, А. В. (1999). Українська повстанська армія (1946–1956). Київ: Інститут історії України НАН України, 111 с.
- Кентій, А. В. (1999). Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 220 с.
- Кентій, А. В. (1999). УПА в 1942–1943 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 243.
- Кентій, А. В. (2011). Документи ОУН та УПА у фондах ЦДАГО України. *Український історичний журнал*, 2, 212.
- Киричук, Ю. А. (1991). *Історія УПА*. Тернопіль: [б.в.], 55 с.
- Кіпіані, В. (2010). Генерал Микола Арсеніч: життя та діяльність шефа СБ ОУН. *Історична правда*, 19 жовтня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2010/10/19/557/>.

- Лисенко, О. Є., & Веденєєв, Д. В.** (2007). Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Український історичний журнал*, 3, 46–66.
- Марчук, І.** Діловодство та архівна справа в УПА-Північ. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16142/07-Marchuk.pdf?sequence=1>.
- Масловський, В.** (1975). Жовто-блакитна мафія. Львів: Каменяр, 142 с.
- Масловський, В. І.** (1984). В боротьбі з ворогами соціалізму. Львів: Вища школа, 186 с.
- Масловський, В. І.** (1978). Дорога в безодню. Львів: Каменяр, 137.
- Масловський, В. І.** (1999). З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни. Москва: [Славянський діалог], 27 с.
- Мірчук, П.** (1953). Українська Повстанська Армія 1942–1952. Мюнхен: [б. в.], 319 с.
- Мірчук, П.** (1954). Під Покров Богородиці (свято УПА). Філадельфія; Торонто: Спілка української молоді Америки, 32 с.
- Мірчук, П.** (1970). Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. Нью-Йорк – Торонто – Лондон: Товариство колишніх вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, 269 с.
- Мороз, В.** До початків діяльності української головної визвольної ради. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65011/15-Moroz.pdf?sequence=1>.
- Наказ про заборону УПА та підпілля ОУН йти на будь-які переговори з німцями, 25 листопада. 1943 р. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1269336619760077&set=a.260174980676251>.
- Патриляк, І.** (2006). «Еведенційні картки» УПА як статистичне джерело. *Український визвольний рух*. Львів, (6), 119.
- Патриляк, І.** (2008). Повстансько-німецькі переговори грудня 1943 – вересня 1944 років: причини, хід, наслідки. *Воєнна історія*, 5 (41). URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_08_4.html.
- Патриляк, І.** (2013). Регулярні основи для нерегулярної армії. Що варто запозичити збройним силам в УПА. *Тиждень*, 14 жовтня. URL: <https://tyzhden.ua/rehuliarni-osnovy-dlia-nerrehuliarnoi-armii-shcho-varto-zapozychyty-zbrojnym-sylam-v-upa/>.
- Патриляк, І. К.** Служба безпеки ОУН. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sluzhba_bezpeky.
- Потічний, П.** (1997). Політична думка українського підпілля. 1943–1951. *Сучасність*, 1, 80–87.
- Прокоп, М.** (1976). Роман Шухевич-Чупринка й ОУН і УПА в 1943–44 роках. *Сучасність*, 1, 64–75.
- Прокоп, М.** (1983). Програмові процеси в ОУН під час Другої світової війни і питання політичної платформи УПА. *Сучасність*, 1–2, 156–161.
- Пукач, В.** (2020). Антиалкогольна діяльність ОУН та УПА. *Історична правда*, 9 січня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/01/9/156850/>.
- Русначенко, А. М.** (2002). Народ збурений: нац.-визвол. рух в Україні й нац. рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ: Пульсари, 518 с.
- Сеницький, В.** Переформування Української народної самооборони в УПА-Захід (грудень 1943 – березень 1944 року). URL: <http://www.lonckoho.lviv.ua/podiji/novyny/pereformuvannya-ukrajinskoji-narodnoji-samooborony-v-upa-zahid-hruden-1943-berezen-1944-roku.html>.
- Симоненко, Р. Г.** (1977). На утриманні реакції: (Український буржуазний націоналізм – ворог миру і суспільного прогресу). Київ: Політвидав України, 141 с.
- Стародубець, Г. М.** (2006). Українське повстанське запілля (друга половина 1943 – початок 1946 років). Тернопіль: Підручники і посібники, 527 с.
- ЦДАВОУ** – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.
- ЦДАГОУ** – Центральний державний архів громадських об'єднань України.
- Чередниченко, В. П.** (1970). Націоналізм проти нації. Київ: Видавництво політичної літератури України, 191 с.
- Чередниченко, В. П.** (1978). Анатомія зради: український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму. Київ: Політвидав України, 334 с.
- Шевцов, В. Д.** (1981). Український буржуазний націоналізм у коричневій уніформі. Київ: Наукова думка, 150 с.
- Штендера, Є., & Потічний, П.** (відп. ред.). (1978). *Літопис Української Повстанської армії* Т. 1: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 1. Торонто: «Літопис УПА», 137, 149.
- Штендера, Є., & Потічний, П.** (відп. ред.). (1984). *Літопис УПА*. Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька Окупація. Кн. 3: Спомины учасників. Торонто: «Літопис УПА», 22, 73–74, 77.
- Штендера, Є., & Потічний, П.** (відп. ред.). (1997). *Літопис УПА*. Т. 27: Роман Петренко («Юрко», «Омелько»). За Україну, за її волю (Спогади). Торонто-Львів: «Літопис УПА», 103, 125, 135, 158–159, 161.

References:

- Antoniuk, Ya. & Viedienieiev, D.** (2022). Operational games as a method of struggle of the OUN special divisions against the Soviet special services in Western Ukraine (1944 – the beginning of the 1950s). *East European Historical Bulletin*, 23, 133–141 [in English]. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.23.258959>.
- Antoniuk, Ya.** (2007). *Diialnist SB OUN na Volyni* [Activities of the Security Service of the OUN in Volyn]. Lutsk: Volyn. kn., 72–73 [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya.** (2021). *Diialnist spetsialnykh pidrozdiliv ukrainskykh natsionalistychnykh orhanizatsii (1921–1991): dys. ... d-ra. ist. nauk. 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy* [Activities of special units of Ukrainian Nationalist Organizations (1921–1991) (Thesis of Doctor of Historical Sciences, specialty 07.00.01)]. Ostroh, 650 s. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Antoniuk_Yaroslav/Diialnist_spetsialnykh_pidrozdiliv_ukrainskykh_natsionalistychnykh_orhanizatsii_1921_1991/ [in Ukrainian].
- Armstrong, J.** (1955). *Ukrainian nationalism 1939–45*. New-York: Columbia University Press, 322 p. [in English].
- Bedrii, A.** (1983). *OUN i UPA [OUN AND UIA]*. Niu-York; London; Miunkhen; Toronto: Ukrainska Tsentralna Informatsiina Sluzhba, 65 p. [in Ukrainian].
- Bedrii, A.** (1994). 200 naibilshykh peremozhnykh bytv i boiv UPA [OUN AND UIA]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation path*, 5, 528–537. [in Ukrainian].
- Bedrii, A.** (1994). 200 naibilshykh peremozhnykh bytv i boiv UPA [The 200 greatest victories and battles of the UIA]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation path*, 6, 658–664. [in Ukrainian].
- Birchak, V.** (2012). «Nikhto khrestyviv ne stavyv» [No one put up crosses]. *ZAXID.NET, 12 zhovtnia*. Retrieved from https://zaxid.net/nihto_hrestyviv_ne_staviv_n1528092 [in Ukrainian].
- CDAGHOU** – Centralnyj derzhavnyj arkhiv ghromadsykykh ob'ednanj Ukrainy. [Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine]. [in Ukrainian].
- CDAVOU** – Centralnyj derzhavnyj arkhiv vyshhykh orhaniv vlady i upravlinnja Ukrainy. [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. [in Ukrainian].
- Cherednychenko, V. P.** (1970). *Natsionalizm proty natsii* [Nationalism versus nation]. Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, 191 p. [in Ukrainian].
- Cherednychenko, V. P.** (1978). *Anatomiiia zrady: ukrainskyi burzhuaiznyi natsionalizm – znariaddia antyradianskoi polityky imperializmu* [The anatomy of betrayal: Ukrainian bourgeois nationalism – a tool of imperialism's anti-Soviet policy]. Kyiv: Polityvydav Ukrainy, 334 p. [in Ukrainian].
- Danylenko, S. T.** (1972). *Dorohoiiu hanby i zrady* [The road of shame and betrayal]. Kyiv: Naukova dumka, 338 p. [in Ukrainian].
- DARO** – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoii oblasti. [State Archives of Rivne Region]. [in Ukrainian].
- DAVO** – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. [State Archives of Volyn Region]. [in Ukrainian].
- Davydenko, V. A.** (1989). *Ukrainska Povstanska Armiia. Shliakh hanby i zlochniv* [The Ukrainian Insurgent Army. A path of shame and crime]. Kyiv: Znannia, 48 p. [in Ukrainian].
- Dmytruk, K.** (1974). *Bezbatchenky* [Fatherless]. Lviv: Kameniar, 237 p. [in Ukrainian].
- Dmytruk, K.** (1982). *Zhovto-blakytnei bankroty: dokumentalni narysy, pamflety, publitsystychni staty* [Yellow-and-blue bankrupts: documentary essays, pamphlets, journalistic articles]. Kyiv: Dnipro, 399 p. [in Ukrainian].
- Dobretsova, V. V.** (1978). *Burzhuaiznyi natsionalizm – znariaddia reaktsii* [Bourgeois nationalism – a tool of reaction]. Kyiv: Polityvydav Ukrainy, 192 p. [in Ukrainian].
- Drohobyt'skyi, I.** (2023). *Ocoblyvosti kadrovoho zabezpechennia viddiliv ukrainskoi narodnoi samooborony (lypen–serpen 1943 roku)* [Characteristics of the staffing of ukrainian national self-defense units (july–august 1943)]. *Novitnia doba. Vyp. 11*, 166–174 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33402/nd.2023-11-166-174>.
- HDA SBU** – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine].
- Himka, John-Paul** (2021). *Ukrainian Nationalists and the Holocaust OUN and UPA's Participation in the Destruction of Ukrainian Jewry, 1941–1944*. Stuttgart: ibidem-Verlag, 446 p. [in English].
- Hohun, O.** (2012). *UPA y radianski partyzany. Porivnialnyi analiz* [The UIA and Soviet Partisans: A Comparative Analysis]. *Radio Svoboda – Radio Svoboda, 14 zhovtnia*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/24738590.html> [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V. & Antoniuk, Ya.** (2023). *Miski boivky Sluzhby bezpeky OUN (1941–1951): stvorennia i diialnist* [Urban fighters of the OUN Security service (1941–1951): creation and activity]. *Novitnia doba. Vyp. 11*, 175–194. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33402/nd.2023-11-175-194>.

- Instruktsiia po orhanizatsii viiskovo-polovoi zhandarmerii [Instructions for organizing the military field gendarmerie of the UIA]. Retrieved from <https://avr.org.ua/viewDoc/4323/> [in Ukrainian].
- Ishchuk, O., & Kokin, S.** (Comps.). (2007). *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. Nova serii (Vol. 9: Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshetovanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944–1945. Kyiv-Toronto, 92, 308, 347, 355, 393–394, 397–398. [in Ukrainian].
- Ishchuk, O., & Ohorodnik, V.** (2010). Heneral Mykola Arsenych: zhyttia ta diialnist shefa SB OUN [General Mykola Arsenych: the life and work of the head of the OUN Security Service]. Kolomyia: «Vik», 172. [in Ukrainian].
- Kentii, A. V.** (1999). Ukrainska povstanska armii (1946–1956) [Ukrainian Insurgent Army (1946–1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 111 p. [in Ukrainian].
- Kentii, A. V.** (1999). Ukrainska povstanska armii v 1944–1945 rr. [The Ukrainian Insurgent Army in 1944–1945]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 220 p. [in Ukrainian].
- Kentii, A. V.** (1999). UPA v 1942–1943 rr. [The UIA in 1942–1943]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 243 p. [in Ukrainian].
- Kentii, A. V.** (2011). Dokumenty OUN ta UPA u fondakh TsDAHO Ukrainy [Documents of the OUN and UPA in the archives of the Central State Archives of Ukraine]. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 212. [in Ukrainian].
- Kipiani, V.** (2010). Heneral Mykola Arsenych: zhyttia ta diialnist shefa SB OUN [General Mykola Arsenych: the life and work of the head of the OUN Security Service]. *Istorychna pravda, 19 zhovtnia*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2010/10/19/557/> [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu. A.** (1991). Istorii UPA [History of the UIA]. Ternopil: [b.v.], 55 p. [in Ukrainian].
- Lysenko, O. Ye., & Viedienieiev, D. V.** (2007). Viiskovo-politychna diialnist OUN ta UPA u svitli norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava [Military and political activities of the OUN and UIA in light of international humanitarian law]. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 46–66. [in Ukrainian].
- Marchuk, I.** (n. d.). Dilovodstvo ta arkhivna sprava v UPA-Pivnich [Record keeping and archiving in the UPA-North]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16142/07-Marchuk.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Maslovs'kij, V. I.** (1984). V bor'be s vragami socializma [In the struggle against the enemies of socialism]. L'vov: Vysshaya shkola, 186 p. [in Russian].
- Maslovskiy, V.** (1975). Zhovto-blakytina mafia [Yellow-blue mafia]. Lviv: Kameniar, 142 p. [in Ukrainian].
- Maslovskiy, V. I.** (1978). Doroha v bezodniu [The road to the abyss]. Lviv: Kameniar, 137. [in Ukrainian].
- Maslovskiy, V. I.** (1999). Z kym i proty koho voiuvaly ukrainski natsionalisty v roky Druhoi svitovoi viiny [Who did Ukrainian nationalists fight alongside and against during World War II?]. Moskva: [Slavyanskij dialog], 27 p. [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1953). *Ukrainska Povstanska Armii 1942–1952* [Ukrainian Insurgent Army 1942–1952]. Miunkhen: [b. v.], 319 p. [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1954). Pid Pokrov Bohorodytsi (sviato UPA) Under the Intercession of the Theotokos (UPA feast day). [Filiadelfia; Toronto: Spilka ukrainskoi molodi Ameryky, 32 p. [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1970). Roman Shukhevych (Gen. Taras Chuprynka). Komandyr armii bezsmertnykh [Roman Shukhevych (Gen. Taras Chuprynka). Commander of the Army of the Immortals]. Niu-York – Toronto – London: Tovarystvo kolyshnykh voiakiv UPA v ZSA, Kanadi i Evropi, 269 p. [in Ukrainian].
- Moroz, V.** (n. d.). Do pochatkiv diialnosti ukrainskoi holovnoi vyzvolnoi rady [To the beginnings of the Ukrainian Main Liberation Council]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65011/15-Moroz.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Nakaz pro zaboronu UPA ta pidpilliu OUN yty na bud-yaki perehovory z nimtsiamy, 25 lystopada. 1943 r. [Order prohibiting the UIA and the OUN underground from entering into any negotiations with the Germans, November 25, 1943.]. Retrieved from <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1269336619760077&set=a.260174980676251> [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2006). «Evedentsiini kartky» UPA yak statystychne dzherelo [UIA “evidence cards” as a statistical source]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*. Lviv, (6), 119. [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2008). Povstansko-nimetski perehovory hrudnia 1943 – veresnia 1944 rokiv: prychny, khid, naslidky [German-Insurgent Negotiations, December 1943–September 1944: Causes,

- Course, Consequences]. *Voienna istoriia – Military history*, 5 (41). Retrieved from http://warhistory.ukrlife.org/5_08_4.html [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2013). Rehuliarni osnovy dlia nerehuliarnoi armii. Shcho varto zapozychyty zbroinym sylam v UPA [Regular foundations for an irregular army. What the armed forces should borrow from the UPA]. *Tyzhden, 14 zhovtnia*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/rehuliarni-osnovy-dlia-nerehuliarnoi-armii-shcho-varto-zapozychyty-zbroinym-sylam-v-upa/> [in Ukrainian].
- Patryliak, I. K.** (n. d.). Sluzhba bezpeky OUN [Security Service of the OUN]. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Sluzhba_bezpeky [in Ukrainian].
- Potichnyi, P.** (1997). Politychna dumka ukrainskoho pidpillia. 1943–1951 [Political thought of the Ukrainian underground. 1943–1951]. *Suchasnist – Modernity*, 1, 80–87. [in Ukrainian].
- Potichnyj, Peter J., & Shtendera, Yevhen** (Ed.). (1983). Political Thought of the Ukrainian Underground 1943–1951. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 406 p. [in English].
- Prokop, M.** (1976). Roman Shukhevych-Chuprynkа y OUN i UPA v 1943–44 rokakh [Roman Shukhevych-Chuprynkа and the OUN and UPA in 1943–44]. *Suchasnist – Modernity*, 1, 64–75. [in Ukrainian].
- Prokop, M.** (1983). Prohramovi protsesy v OUN pid chas Druhoi svitovoi viiny i pytannia politychnoi platformy UPA [The Program Processes in the OUN During World War II and the Question of the UPA's Political Platform]. *Suchasnist – Modernity*, 1–2, 156–161. [in Ukrainian].
- Pukach, V.** (2020). Antyalkoholna diialnist OUN ta UPA [Anti-alcohol activities of the OUN and UPA]. *Istorychna pravda, 9 sichnia*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/01/9/156850/> [in Ukrainian].
- Rudling, A.** (2006). Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of OUN-UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian Insurgent Army). *East European Jewish Affairs*, Vol. 36, 2, 163–189. [in English].
- Rusnachenko, A. M.** (2002). Narod zburenyi: nats.-vyzvol. rukh v Ukraini y nats. rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [The people are in turmoil: the national liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]. Kyiv: Pulsary, 518 p. [in Ukrainian].
- Senytskyi, V.** (n. d.). Pereformuvannia Ukrainskoi narodnoi samooborony v UPA-Zakhid (hruden 1943 – berezen 1944 roku) [On the reaction: (Ukrainian bourgeois nationalism – the enemy of peace and social progress)]. Retrieved from <http://www.lonckoho.lviv.ua/podiji/novyny/pereformuvannya-ukrajinskoji-narodnoji-samooborony-v-upa-zahid-hruden-1943-berezen-1944-roku.html> [in Ukrainian].
- Shevtsov, V. D.** (1981). Ukrainskyi burzhnaznyi natsionalizm u korychnevii uniformi [Ukrainian bourgeois nationalism in brown uniforms]. Kyiv: Naukova dumka, 150 p. [in Ukrainian].
- Shkandrij, M.** (2015). Ukrainian nationalism Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956. Yale University Press, 334. [in English].
- Shtendera, Ye., & Potichnyi, P.** (Eds.). (1978). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi armii* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army] (Vol. 1: Volyn i Polissia. Nimetska okupatsiia. Kn. 1, 137, 149). Toronto: «Litopys UPA». [in Ukrainian].
- Shtendera, Ye., & Potichnyi, P.** (Eds.). (1984). *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army] (Vol. 5: Volyn i Polissia. Nimetska Okupatsiia. Kn. 3: Spomyny uchasnykiv, 22, 73–74, 77). Toronto: «Litopys UPA». [in Ukrainian].
- Shtendera, Ye., & Potichnyi, P.** (Eds.). (1997). *Litopys UPA*. [Хроніка Української повстанської армії] (Vol. 27: Roman Petrenko («Iurko», «Omeko»). Za Ukrainu, za yii voliu (Spohady), 103, 125, 135, 158–159, 161). Toronto-Lviv: «Litopys UPA». [in Ukrainian].
- Starodubets, H. M.** (2006). Ukrainske povstanske zapillia (druha polovyna 1943 – pochatok 1946 rokiv) [Ukrainian Insurgent Rear (second half of 1943 – early 1946)]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 527 p. [in Ukrainian].
- Symonenko, R. H.** (1977). Na utrymanni reaktsii: (Ukrainskyi burzhnaznyi natsionalizm – voroh myru i suspilnoho prohresu) [On the maintenance of reaction: (Ukrainian bourgeois nationalism – the enemy of peace and social progress)]. Kyiv: Politytydav Ukrainy, 141 p. [in Ukrainian].
- Veryha, V.** (1991). Vtraty OUN v II svitovii viini [OUN losses in World War II]. Toronto: Novyi shliakh, 206 p. [in Ukrainian].
- Veselova, O., Dzobak, V., Dubyk, M., & Serhiichuk, V.** (Comps.). (2008). *OUN i UPA v 1943 rotsi: Dokumenty* [The OUN and UPA in 1943: Documents]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 65–66, 85, 237, 242, 325–330. [in Ukrainian].
- Viedienieiev, D.** (2002). Viiskovo-polova zhandarmeriia – spetsialnyi orhan Ukrainskoi povstanskoi armii [Military field gendarmerie – a special unit of the Ukrainian Insurgent Army]. *Voienna istoriia – Military history*, 5–6. Retrieved from http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_4.htm [in Ukrainian].

- Vovk, O., & Kokin, S.** (Comps.). (2006). *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. Nova seriia (Vol. 8: Volyn, Polissia, Podillia: UPA ta zapillia 1944–1946, 297–298). Kyiv-Toronto. [in Ukrainian].
- Vovk, O., & Pavlenko, I.** (Comps.). (1999). *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. Nova seriia (Vol. 2: Bolyn i Polissia: UPA ta zapillia. 1943–1944. Dokymenty i materialy, 11–12). Kyiv-Toronto. [in Ukrainian].
- Zabilyi, R.** (2016). Povstanske busido. Moralni kodeks voyniv UPA [Rebel Bushido. The moral code of UPA soldiers]. *Istorychna pravda*, 30 travnia. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/574c3e2fcdadd/> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 16.08.2025

Схвалено до друку / Accepted: 29.09.2025